

УДК 631.14:330

Митяй О.В., к.е.н., доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності аграрної економіки

Анотація. В статті розглянуто реалізацію потенціалу українських товаровиробників, який пропонується змістити до формування продовольчих кластерів. Систематизовано досвід створення аграрних кластерів в Україні з урахуванням типізації і класифікаційних ознак; на підставі українського досвіду обґрунтовано методичний підхід до формування українських продовольчих кластерів в контексті основних переваг для його учасників.

Ключові слова: кластер, аграрна економіка, продовольчий ринок, сільське господарство, підприємство.

O. Mytyay, Ph.D. (Economics), associate professor
Umanskyy derzhavnyy pedahohichnyy University

Clusterization as mechanism of increase of competitiveness of agrarian economy

Abstract. Achieving, that it is suggested to displace to forming of food clusters of the Ukrainian commodity producers is considered in the article. It is systematized experience of creation of agrarian clusters in Ukraine taking into account typification and classification signs; on the basis of Ukrainian experience methodical approach is reasonable to forming of the Ukrainian food clusters in the context of basic advantages for his participants.

Keywords: cluster, agrarian economy, food market, agriculture, enterprise.

Митяй О.В.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

Кластеризация как механизм повышения конкурентоспособности аграрной экономики

Аннотация. В статье рассмотрена реализация потенциала украинских товаропроизводителей, который предлагается сместить до формирования продовольственных кластеров. Систематизирован опыт создания аграрных кластеров в Украине с учетом типизации и классификационных признаков; на основании украинского опыта обоснован методический подход до формирования украинских продовольственных кластеров в контексте основных преимуществ для его участников.

Ключевые слова: кластер, аграрная экономика, продовольственный рынок, сельское хозяйство, предприятие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Збільшення обсягів виробництва української аграрної продукції є необхідною умовою підвищення продовольчої безпеки України. У сучасній науковій літературі ведеться дискусія відносно вирішення цієї проблеми. Частина вчених схиляється до того, щоб підтримувати на державному рівні певні форми власності. Проте чинне законодавство України не дозволяє надавати преференції за вказаним принципом. Більше того, секвестр бюджету України і підвищення числа збиткових підприємств в аграрному секторі, об'єктивно обумовлює обґрунтування заходів з мінімальною державною підтримкою і максимальною реалізацією внутрішнього потенціалу. Активізація резервів можлива в результаті впровадження кластерного підходу в продовольчій сфері.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемами формування кластерів займалися такі вчені, як К.З. Адамова, Г.К.

Броншпак, І.Ю. Гришова, А. В. Іванько, М. Ф. Кропивко, І.О. Крюкова, П. Т. Саблук, О.Г. Собкевич, І.Б. Хома, Т.С. Шабатура [1-9].

Проте вони акцентували увагу на створенні спеціалізованих кластерів. За межами їх досліджень залишилася проблема організації продовольчого кластера, що об'єднує в собі ряд напрямів продовольчої діяльності, що і визначає актуальність даної проблеми.

Цілі статті. Розглянути реалізацію потенціалу українських товаровиробників, який пропонується змістити до формування продовольчих кластерів. Систематизувати досвід створення аграрних кластерів в Україні з урахуванням типізації і класифікаційних ознак; на підставі українського досвіду обґрунтувати методичний підхід до формування українських продовольчих кластерів в контексті основних переваг для його учасників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для вирішення цієї проблеми були використані наступні методи: монографічний (опис українського досвіду реалізації кластерних проектів), узагальнення (об'єднання наукових спостережень класифікаційних ознак), індукції і моделювання (створення моделі продовольчого кластера), абстрагування (обґрунтування переваг для учасників продовольчого кластера).

Розкриємо приклади успішної роботи аграрних кластерів в Україні. У їх хронології слід виділити наступні.

З 2007 року в Полтавській області реалізується проект кластера виробників екологічної продукції, у рамках якого приділяється увага відробітку процедури інспекції і контролю за виробництвом екологічної продукції. Учасники проекту, впроваджувальні екологічні технології у своєму господарстві, мають можливість отримати сертифікат Центру екологічної безпеки споживачів за умови проходження відповідної інспекції господарства. Завданням інспекції є контроль за використанням заборонених хімічних препаратів, а також генно-модифікованого насінного матеріалу, стимуляторів зростання та ін. Сертифікованим підприємствам надається допомога в реалізації продукції за цінами вище за ринкових. Окремі підприємства почали процедуру міжнародної сертифікації і отримують допомогу в реалізації продукції за кордоном.

У 2009 році в Чернівецькій області створений українсько-румунський «Перший аграрний кластер» по вирощуванню плодово-ягідної продукції і розвитку садівництва, основним завданням якого є створення взаємодії між підприємствами-виробниками, інспекторами по сертифікації, транспортерами і споживачами продукції. Діяльність кластера спрямована на: підвищення інноваційного рівня сільськогосподарської діяльності; поліпшення інвестиційного клімату для галузей, що входять в кластер; розробку механізму підтримки інноваційної діяльності підприємств регіональними органами влади і органами місцевого самоврядування; створення системи підготовки спеціалізованих кадрів для агропромислового комплексу (АПК) області; постачання на український ринок овочів і фруктів екологічно чистої продукції; експорт ягід і грибів в країни Західної Європи.

У 2009 році в місті Рівне створений регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновація», засновниками якого є 4 органи державної влади, 3 наукових організації і вищі учбові заклади, 5 виробничих підприємств і 3 інноваційних структури. Метою цього кластера є об'єднання зусиль, координація дій і реалізація спільних заходів в питаннях розробки і впровадження інновацій в агропромисловому комплексі Рівненської області.

Також в місті Рівне існує кластер «Натуральне молоко», засновниками якого є 7 сільськогосподарських підприємств Рівненської, Тернопільської і Львівської областей, працюючих в області молочного тваринництва. Кластер «Натуральне молоко» є

формою консультаційної, організаційної і інформаційної взаємодії виробників сирого натурального молока і створене з метою обміну інформацією, захисту інтересів виробників молока і споживачів молочної продукції, вдосконалення механізмів ринкових стосунків в молочній галузі.

У 2011 році у Вінницькій області у рамках проекту підтримки стійкого регіонального розвитку (*State Strategy of Regional Development, SSRD*), який фінансується ЄС, утворений харчовий і переробний кластер. Діяльність кластера сприяє створенню в області мережі фермерів у рамках кооперативних утворень, розвитку партнерських стосунків між виробниками і переробниками сільськогосподарської продукції [7].

Серед чинників, що мотивують інтеграцію різних форм і організацій в кластер, можна відмітити наступні: погоджені вимоги підприємств до своїх постачальників і дилерів; зниження витрат на впровадження нових технологій за рахунок ефекту масштабу; ефективніший характер колективних інновацій в наукомістких галузях, включаючи кодизайн при вертикальній інтеграції і горизонтальну кооперацію при аутсорсингу; збільшення потенційного ринку інжинірингових і консалтингових послуг, у тому числі для малих підприємств, за рахунок впровадження субконтрактингу при виконанні комплексних проектів і програм; розширення доступу до інформації про потреби ринку і просування продукції і послуг малого бізнесу на ринок великих підприємств; підвищення можливості підприємств, включаючи малі, до залучення інвестицій і грантів; ефективніша система виходу на зарубіжних партнерів і нові ринки [2].

У сучасних умовах існують різні типи кластерів. Так, К. З. Адамова розділила кластери на: маршалліанський, радіальний, супутниковий і прикутий до держави [1]. Маршалліанські кластери — кластери, в яких дрібні фірми в одній і тій же галузі використовують економію від масштабу завдяки спільному використанню загальних ресурсів. Нині реалізується програма по формуванню подібного сільськогосподарсько-харчового кластера в Грузії. Ключова риса радіальних кластерів, або типу «маточини і спиці» (*hub — and — spoke*), полягає в тому, що велика фірма виконує роль центру, «кореневого бізнесу» для регіональної економіки. При цьому взаємовідносини між центром і іншими компонентами кластера можуть бути і жорсткими, і слабкими. Зв'язки зазвичай носять ієрархічний характер, з виражено домінуючим центром. Основою механізму існування подібних кластерів є застосування субконтрактації і аутсорсингу. Супутниковий кластер є сукупністю компаній, орієнтованих на постачання товарів, послуг і робіт підприємству, зовнішньому по відношенню до кластера. Такий тип кластерів часто виникає в результаті успішної політики залучення в регіон іноземних інвестицій. Фірми в таких кластерах відносно незалежні як від інших виробників в тому ж технологічному ланцюжку, так і від конкурентів в регіоні. В той же час конкуренція між «супутниками» обмежена, у тому числі, і тому, що вони частенько роблять різні види продукції. У випадку з прикутим до держави кластером (*state anchored*) економічна активність в регіоні прив'язана до державного підприємства, такому як університет або орган державного управління, пов'язаного з державним замовленням.

Створення певного типу кластера залежить від завдань, які ставить перед собою група, що утворює ядро кластера. Слід зазначити, що зустрічаються й інші класифікації кластерів. Проте в цілому вони всі сходяться до описів експертами 7 основних характеристик. На їх комбінації базується вибір кластерної стратегії:

– географічної - побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від суто місцевих (наприклад, садівництво в Нідерландах) до достовірно глобальних;

– горизонтальної - декілька галузей / секторів можуть входити у більший кластер (наприклад, система мегакластерів в економіці Нідерландів);

– вертикальної - в кластерах можуть бути присутніми суміжні етапи виробничого процесу;

– латеральної - в кластер об'єднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що призводить до нових комбінацій (наприклад, мультимедійний кластер);

– технологічної - сукупність галузей, що користуються однією і тією ж технологією (як, наприклад, біотехнологічний кластер);

– фокусної - кластер фірм, зосереджених навколо одного центру - підприємства, НДІ або учбового закладу;

– якісної - тут істотно не лише питання про те, чи дійсно фірми співпрацюють, але і те, яким чином вони це роблять.

Мережа далеко не завжди автоматично стимулює розвиток інновацій. Буває, що в мережах, навпаки, пригнічуються інноваційні процеси і заохочується захисна поведінка. Взаємозв'язки з постачальниками можуть стимулювати інноваційні процеси, але вони ж можуть використовуватися для перекладання витрат на партнерів і утиски їх у фінансовому відношенні. В останньому випадку мережі не опиняються стабільними і стимулюючими [4].

Вузькоспеціалізований кластер не здатний досить збалансовано забезпечити відповідне рішення проблем продовольчої безпеки країни. Тому, на наш погляд, необхідно синтезувати вищевикладені види кластерів і виділити новий тип продовольчих кластерів — комбінований. Останній необхідно формувати з наступних блоків (колегіальних органів): державного, міжнародного, приватних осіб, науково-освітнього, сільськогосподарських підприємств, переробних підприємств (див. рис. 1).

Учасниками державного блоку можуть виступати представники центральних і місцевих органів виконавчої влади, чия діяльність прямо або побічно пов'язана з основними напрямками роботи кластера і зачіпає інтереси держави в контексті продовольчої безпеки. Міжнародний блок передбачає надання права міжнародним організаціям приймати безпосередню участь в роботі ради кластера за умови здійснення заходів, які не суперечать міжнародним зобов'язанням України і нормам міжнародного права.

У блок приватних осіб можна згрупувати фізичних осіб, які мають бажання генерувати нові ідеї відносно стратегії і тактики розвитку кластера. Вони підписують з відповідними уповноваженими органами необхідний договір. Слід зазначити, що договори з приватними особами доцільно укладати не лише на платній основі, але і на громадських засадах. Наукові і науково-педагогічні співробітники мають можливість представляти теоретико-методологічні і науково-практичні рекомендації на предмет конструктивної діяльності продовольчого кластера. У зв'язку з чим вищі учбові заклади I — IV рівня акредитації і науково-дослідні інститути виділяються в науково-освітній блок.

Юридичні особи (незалежно від організаційно-правової форми), які займаються виробництвом або переробкою сільськогосподарської продукції на відповідних потужностях (власних або орендованих) і забезпечують операції по її постачаннях, об'єднані у блок сільськогосподарських товаровиробників. Він складається з двох субблоків — державні і недержавні.

У блок переробних підприємств слід включити підприємства наступних видів промисловості: цукрової, хлібобулочної, масложирової, маслосироробної, рибної, молочної, м'ясної, кондитерської, спиртової, макаронної, пивоварної і безалкогольних напоїв, виноробної, борошномельної, консервної, соляної, плодоовочевої. Державні і

недержавні підприємства слід диференціювати в окремі групи.

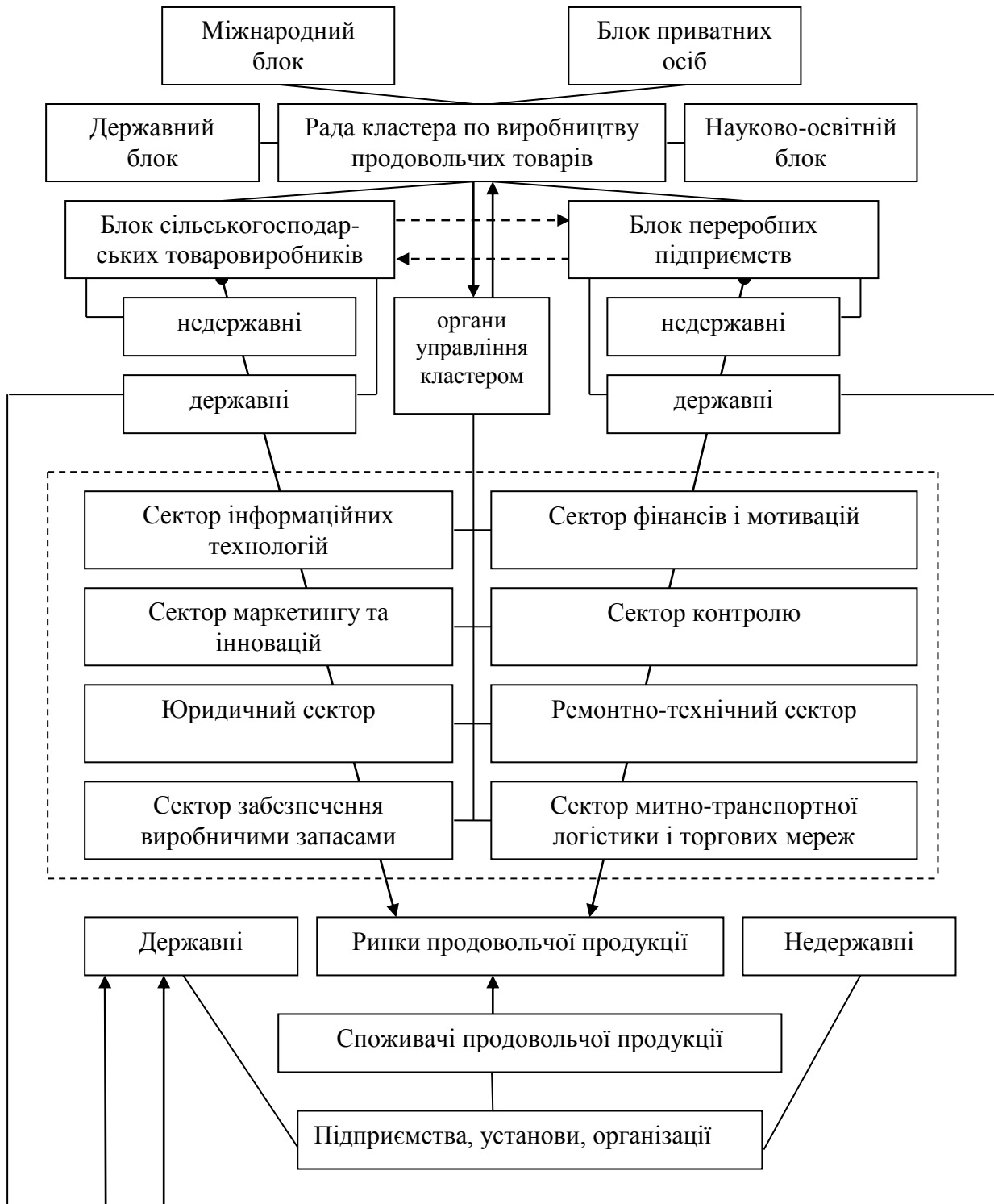

Рис.1. Модель комбінованого продовольчого кластера

Джерело: Розроблено автором

Вказані вище колегіальні органи формують раду продовольчого кластера, який у свою чергу призначає органи управління кластером в цілому і секторами: інформаційних технологій, маркетингу і інновацій, юридичного, забезпечення виробничими запасами, фінансів і мотивації, контролю, ремонтно-технічного, митно-транспортної логістики і торгових мереж. Кожен сектор виконує завдання згідно з

профілем своєї роботи. Перехресна діяльність секторів обумовлюється завданнями від керівництва кластерів. Переваги учасників продовольчого кластера від такої співпраці представлені в таблиці 1.

Число секторів може бути збільшене внаслідок трансформаційних процесів на ринку продовольства. Кількість працівників в кожному секторі необхідно розраховувати виходячи з реальної виробничо-фінансової необхідності. На етапі формування продовольчого кластера беруться до уваги мінімальні показники забезпеченості секторів трудовими ресурсами. Призначення на посади начальників секторів затверджується радою кластера.

Таблиця 1.

Співпраця в продовольчому кластері та основні його переваги

Сектор співпраці	Короткий зміст роботи	Переваги для учасників кластера
Сектор інформаційних технологій	Інформатизація усіх учасників кластера, удосконалення комунікацій між структурними елементами кластера, створення спільних веб-сайтів, використання сучасних інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності і ефективності роботи кластера	Побудова внутрішньої і зовнішньої мереж для передачі маркетинговій інформації знань і досвіду
Сектор митно - транспортної логістики і торгових мереж	Організація спільної діяльності стосовно переміщення продовольчої продукції по оптимальних маршрутах в межах України і за кордон, зважений підхід до вибору продовольчих мереж України виходячи з показника сумарного кількості торгових точок в тих, що цікавлять регіонах України	Економія транспортних витрат, вихід на зовнішній ринок, зміцнення позицій на внутрішньому ринку продовольства
Ремонтно - технічний сектор	Проведення ремонтів (капітального, поточного) сільськогосподарської техніки і транспортних засобів, модернізація устаткування переробних і сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення механізації і автоматизації виробництва продовольчій продукції	Попередження передчасного виходу з ладу основних засобів зниження трудомісткості виробництва
Сектор контролю	Перевірка виконання приписів ради кластера, інформування органів управління про несвочасне виконання керівниками секторів поставлених завдань, контроль виконання планових показників роботи кластера	Підвищення відповідальності кожного учасника кластера до виконання своїх обов'язків
Сектор фінансів і мотивації	Розробка положень про матеріальний заохоченні, проведення skure - конференцій на предмет розробки механізмів стимулювання за результатами роботи налагодження тісних зв'язків з інвесторами укладення договорів з банківськими і страховими організаціями, участь в грантах	Зацікавленість в фінансових результатах роботи, максимальна реалізація виробничого потенціалу
Сектор забезпечення виробничими запасами	Укладення взаємовигідних контрактів на предмет постачання виробничих запасів, формування оптових партій виробничих запасів і розподіл їх між учасниками кластера	Підвищення ефективності використання оборотного капіталу
Юридичний сектор	Представляє інтереси кластера в судових органах, перевіряє проекти договорів на відповідність національному і міжнародному законодавству здійснює претензійну роботу консулює з правових питань	Зменшення витрат на забезпечення юридичної інформацією і захисту в судових органах
Сектор маркетингу і інновацій	Аналіз стану і прогнозування розвитку продовольчих ринків, дослідження потреб реальних і оцінка потреб потенційних споживачів товарів кластера, проведення ярмарків, рекламування товарів і послуг розробка і впровадження інновацій	Мінімізація впливу продовольчих трейдерів, прямих постачання продовольства

Джерело: розроблено автором

При цьому організаційна робота повинна передбачати грамотний підбір кадрів виходячи з їх кваліфікації. У разі відсутності необхідних фахівців питання про

заміщення вакантних посад повинне вирішуватися органами управління продовольчого кластера з подальшим затвердженням радою.

На етапі формування кластера критерії, що визначають склад ради кластера і органів управління, можуть бути запозичені виходячи з досвіду роботи вищеописаних аграрних кластерів. Продовольчий кластер в сучасних ринкових умовах господарювання буде ефективною структурою у разі своєчасного реагування на трансформацію кон'юнктури ринку продовольства.

Поштовх до формування продовольчих кластерів в Україні необхідно здійснювати через підприємства і організації державної форми власності. Вказані суб'єкти господарської діяльності повинні стати ядром і прообразом майбутнього продовольчого кластера. Такий підхід дозволяє отримати ряд вигод для державних підприємств.

Основна вигода полягає в тому, що державні підприємства зможуть формувати оптові партії з подальшою їх реалізацією підприємствам, організаціям і установам, які отримують фінансування з бюджету на купівлю продуктів харчування (збройні сили України, лікарні, школи, дитячі сади і т. д.). В даному випадку можлива реалізація продукції за собівартістю. Необхідність купівлі продуктів харчування через посередницькі схеми нівелюється. Таким чином досягатиметься істотна економія коштів державного бюджету. Заощаджені засоби можуть бути спрямовані на поліпшення структури раціону харчування населення України у бік світових нормативів.

Не менш важливим каналом реалізації продовольчої продукції для державних підприємств, що входять до складу кластера, треба рахувати безпосередньо сам ринок продовольчої продукції. У державних підприємств, що входять до складу продовольчого кластера, є можливість, з одного боку, забезпечити зниження постійних витрат на одиницю продукції (за рахунок підвищення обсягів виробництва) і таким чином підвищити прибуток від господарської діяльності, а з іншого — забезпечити економію бюджетних коштів і підвищити рівень продовольчої безпеки України. Недержавні підприємства зможуть підвищити свою конкурентоспроможність, забезпечити збут по вигідніших каналах і максимально реалізувати внутрішній виробничий потенціал.

Висновки. Отже, слід зазначити, що систематизація досвіду створення аграрних кластерів в Україні з урахуванням типізації і класифікаційних ознак дозволила виділити новий тип продовольчого кластера — комбінований. Під останнім слід розуміти кластер, що синергетично поєднує в собі декілька видів продовольчих кластерів, виходячи з об'єктивних і суб'єктивних умов здійснення господарської діяльності. Формування продовольчих кластерів в Україні необхідно розглядати в контексті створення базових блоків як основи побудови взаємозв'язаної системи секторів по головних напрямках діяльності (з урахуванням ринкових трансформацій) і прискорення досягнення істотних переваг учасниками кластера в результаті більш вигідних відносин.

Список використаних джерел.

1. Адамова К. З. Кластерна політика як інструмент підвищення конкурентоспроможності національної економіки // Вісник Саратовського державного технічного університету. 2009. № 38. С. 172-177.
2. Броншпак Г. К. Державна підтримка кластерних ініціатив: вертикально-горизонтальні структури в АПК / Г.К. Броншпак // Економіка АПК.— 2007.— № 4.— С. 45-49.
3. Гришова І.Ю Зміцнення фінансової складової економічної безпеки підприємства / І.Ю Гришова, Т.С. Шабатура // Облік і фінанси.— №1.— 2013.— С.99-105.
4. Іванько А. В. Методичні підходи з організації агропромислового виробництва на кластерній основі / А.В. Іванько // Економіка АПК.— 2009.— № 6.— С. 26-31.
5. Крюкова І.О. Формування фінансової безпеки агропромислових підприємств / І.О. Крюкова // Облік і фінанси

АПК. – 2012. - № 4 (58). – С. 41-45.

6. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки /П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК.– 2010.–№ 1.– С. 3-17.

7. Собкевич О., Русан В., Юрченко А. «Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні». Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Офіційний Сайт]. URL: [http://www.niss.gov.ua/articles/760\(01.05.2014\)](http://www.niss.gov.ua/articles/760(01.05.2014)).

8. Хома І.Б. Механізм структурно-функціональної діагностики рівня економічної безпеки підприємства / І.Б. Хома // Збірник наукових праць «Вчені записки Університету економіки та права «КРОК»: «Держава та суб'єкти підприємництва: актуальні виклики та економічна безпека» – Серія «Економіка». – К.: Дорадо-Друк, 2011. –Вип. 27. – Т.2. – С. 104-108.

9. Shabatura T. Financial mechanism of economic security company / I. Grishova, A. Galitsky, T. Shabatura, S. Stoyanova- Koval, V. Zamlynsky, M. Shcherbata, T. Butenko // The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013. – p. 160-180